

Szabó Dániel

történész, régésztechnikus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Vármegyei múzeum Szentesen, 1944-1947¹

Előadásomban a Csongrád Vármegyei Múzeum (ma: Koszta József Múzeum) történetét ismertetem az 1944 – 1947-es években. Ezt az időszakot főként a helyi sajtóban megjelent híradásokon keresztül mutatom be. Ez a pár év az intézményünk életében is elég mozgalmas időszak volt. A II. világháború végén a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó 2. Ukrán Front egységei 1944 szeptember 23-án Battonyánál érték el a trianoni országhatárt és a sík alföldi területen gyorsan nyomultak előre. Szentés térségét október 8-án érték el csapataik. A várost még október 6-án 2db PO-2es gép bombázta. Szentés védelmét a 2/1 és a 2/2-es huszárhadosztály látta el. A védekezés során 8db T-34-est kilőttek, de miután elveszítették nehézfegyverzetüket visszavonultak a Tisza mögé. Ekkor keletkezett a város egyik legnagyobb kára, amikor a Tisza hídját felrobbantották. Az 1944-es év hátralévő részében a megszállás nehézségeivel és a romok eltakarításával telt. A város ekkor teljesen el volt vágva a külvilágtól.

A Vörös Hadsereg és a román hadsereg megszállta a várost. Ez az időszak nem volt probléma mentes. A szovjet és román csapatok több intézményt és a lakosságot is vegzálták. A múzeum is megsínylette a megszálló katonák jelenlétét. Ezt bizonyítja egy 1944. december 12-én a Polgármesteri Hivatalban felvett jegyzőkönyv, melyen jelen voltak a városi kertész és a múzeum akkori könyvtárosa Temesváry Lajos is, akik elmondták, hogy a Széchenyi ligetben lévő Csongrád Vármegyei Múzeum helyiségeit felfeszítették és katonai célokra használatba vették. A jegyzőkönyvben hivatkoznak egy autós osztagra, melynek parancsnoka, ígéretet tett, hogy a múzeum vagyontárgyaiban nem keletkezik kár. Ezzel ellentétben a jegyzőkönyv felvételekor a képtárat kiürítették és a néprajzi osztályt feldúlták. Az iratban nem nevezték meg melyik alakulat volt ide beszállásolva, csak annyit írtak le, hogy egy őrnagy azt ígérte, hogy a

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentés; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

múzeumban kár nem fog esni. Az sem derült ki világosan, hogy ezeknek a katonáknak a beszállásolása közben, vagy azután lett kiürítve a képtár és feldúlva a néprajzi osztály. A könyvtáros elmondta, hogy a szovjet katonák előtt román katonák is tartózkodtak az épületben, majd távoztak. Minden esetben, amikor a katonák elhagyták az épületet, az ajtókat beszőgelték, mivel addigra már a záruk és ajtók fel voltak törve.

De mit tudhattak meg a helyi sajtóból a szentesiek ekkor a múzeumról? Több helyi lap is működött Szentesen a vizsgált korszakban. Az első ilyen közvetlenül a megszállást követően jött létre Magyar Népakarat néven. Ez a kommunisták lapja volt és csak pár számot (Megjelent: 1944. október 18-28 között) élt meg. A Szentesi Lap, mely régi hagyományokkal rendelkező újság volt és a szociáldemokraták lapja, 1945. január 4-én indult újra, azonban 1945. február 6.-án egy hónap után megszűnt, majd 1946. február 2.-án újraindult, de csak 1947. szeptember 28.-áig jelenhetett meg. A múzeummal kapcsolatban nagyon kevés hírt jelentettek meg ebben az időszakban. A kommunista párt lapja a Magyar Alföld 1945. február 7.-én kezdte meg működését, mint napilap, és egészen 1948-ig jelent meg. Riportokat és beszámolókat is írtak a múzeumról. A harmadik és egyben legkésőbb megjelenő lap a Független Kisgazda Párt érdekeltségébe tartozó Szentesi Ujság volt. Ez 1946. február 17 – 1948. december 25-ig biztosan megjelent. Ennek a bizonytalanságnak az oka, hogy ez a lap nagyon hiányosan maradt fenn, így elképzelhető, hogy a továbbiakban is kiadták. A múzeumról 1946-1947 között egy országos médiafigyelmet generáló cikk átvételével számoltak be. Most nézzük meg milyen hírek jelentek meg a helyi sajtóban a múzeummal kapcsolatban.

Az 1945-ös év, ahogy korábban említettem, a károk felszámolásával és a veszteségek felmérésével telt. Az év nagy részében egyetlen sajtótermék volt olvasható, a Magyar Alföld. Érdeklődésük középpontjába ekkor elsősorban nem a múzeum szerepelt, de az év végére már jelentettek meg hírt az intézménnyel kapcsolatban.

Az első hír a múzeumról 1945. november 7-ei, melyben a Magyar Alföld beszámolt róla, hogy Csallány Gábor a múzeum legértékesebb gyűjteményi anyagát becsomagolta ládába és Kiskunfélegyházára, majd később egészen Szekszárdig elvitte. Itt értesülhetett először az olvasóközönség arról, hogy az igazgató Budapest ostromakor 1945. januárban tüdőgyulladásban meghalt. Az itt maradt régészeti és néprajzi osztályt nagy károk érték. A néprajzi anyag 50 százaléka megsemmisült, melyből a legértékesebb a cikk írója szerinti a 8 lábú konzervált malac is a háborús veszteséglistát bővítette. A könyvtár 19 ezer kötetes gyűjteményéből 2 ezer példány elveszett. A cikk ugyan csak annyit írt le, hogy felelőtlen elemek tehetnek a rombolásért, de a levéltári dokumentumokból jól látható, hogy ezeket főként a megszálló katonaság okozta. A múzeum anyagát Kátai József múzeumi altiszt rendszerezte

ekkor. A lap 1945. december 1-jei számából az olvasók megtudhatták, hogy nemsokára újra megnyílik a múzeumi könyvtár. A cikkből kiderült, hogy főként magánadományokból bővítették a két évtizeddel ezelőtt létrehozott gyűjteményt, melynek 16.951 kötete élte túl a háborút és 1940 kötete veszett el. Pótolhatatlan veszteség az okmánygyűjteményben keletkezett, mely teljesen odaveszett.

Az 1946-os év ismét nagy változásokat hozott a múzeum életében. A Magyar Alföld 1946. február 9.-ei cikkéből megtudhatták az olvasók, hogy a Nemzeti Múzeum Szentesre küldte dr. Zalotay Elemért, aki a teljes anyag leltározásáért felelt. Ekkor az újságnak elmondta, hogy a József Attila utcai épületben (akkor József Attila u. 19. ma: József Attila u. 12.) lévő anyag szinte sértetlen megtalálta, köszönhetően Kátai Józsefnek. A ligeti épületben súlyos, de pótolható károk keletkeztek. Ebből a cikkből derült ki az is, hogy Csallány Gábor 20 ládányi anyagot szállíttatott el Szekszárdra. A vármegye árvaszéki elnöke és Kátai József vizsgálták meg ezeket. A ládák közül 10 darabot épen, 10-et pedig erősen megrongálva találtak meg. A képtár nagy részét meglelték, de hiányzott 76 db aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 db aranyékszer.

A múzeumi szolgáltatások is lassan újra indultak. A látogatók ismét birtokba vehették a múzeumi könyvtárat, melynek a megnyitására 1946. április 1.-ig kellett várniuk. Erről a Szentesi Lap 1946. március 31.-ei rövid hírei között számolt be. A múzeum leletei eközben még mindig Szekszárdon voltak.

A következő fontos eseményről a Magyar Alföld 1946. május 19. számában adott hírt, amikor beszámoltak arról, hogy nemsokára visszahozzák a múzeum tulajdonát képező ládákat. Erre eddig azért nem került sor, mert a pengő ebben az időszakban folyamatosan romlott. Az utat kilométerenként 18 ezer adópengőért vállalták és ehhez a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége segítségét is igénybe vették. Itt tűnik fel először dr. Zalotay neve először, mint megbízott múzeumigazgató. A Csongrád Vármegyei Múzeum iratai között kutatva kiderült, hogy hivatali esküjét 1946. június 7-én tette le és ettől kezdve hivatalosan is az intézmény vezetője lett.

Az 1946-os nyár sem telt eseménytelenül a múzeum életében. A Kis Ujság 1946. június 15.-ei számában megjelent egy cikk „A szekszárdi cigánysoron adják-veszik a szentesi múzeum arany és ezüstkincseit”, melyet szinte szóról szóra átvette a helyi Szentesi Ujság is „Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzérek vesznek a szentesi múzeum aranyait” címmel. Az újságolvasók megtudhatták, hogy a háború végétől mi történt a múzeumban. Ekkor írták le először, hogy október 6-án pakolták fel a húsz ládát és szállították el Kiskunfélegyházára majd Szekszárdra. Félegyházáról a ládákat a célállomásukra

dr. Dobay Andor akkori alispán szállíttatta el. A szekszárdi múzeumot a szovjet csapatok igénybe vették és mint hadikórház hasznosították. A ládákat kiszállították és feltörték. A cikk azt állítja, hogy a 80 festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a használható dolgokat elvitték az értéktelennek vélt leleteket pedig szétszórták. A névtelen cikkíró megemlíti, hogy a húsz ládából egyben hatkilónyi arany és ezüsttárgy volt elcsomagolva. Ebből Kátay József egy V. Ferdinánd korabeli aranytallért a szekszárdi cigánysoron vásárolt meg 5 millió pengőért pár héttel ezelőtt. Összehasonlítás képpen ha megnézzük az akkori árakat, egy újság május elején még csak 600 ezer pengő volt, május közepén pedig már 6 millió pengőbe került. A cikkíró a továbbiakban azonban elismeri, hogy az aranytalléron kívül más tárgy nem került elő, ezeket szerinte valószínűsíthetően beolvastották. „Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Attila hun fejedelem itta a borát.” A cikk további részében a felelőst személyét próbálták megállapítani.

Erre a cikkre a Magyar Alföld 1946. június 26. és 27.-ei számaiban két válaszcikk is született. A június 26-ai cikkben dr. Kunszeri Béla alispán és dr. Zalotay Elemér múzeumigazgató cáfolják a megjelent állításokat. Az alispán szerint a Kis Ujság cikke kiszínezte a múzeum ügyeit, de a szóbeszéd okán felgyorsítják a ládák hazaszállítását. Ezt követően a múzeumigazgatót is megkérdezték a 20 láda ügyében. Zalotay elismerte, hogy a 20 ládát rongálódás érte, de a cigánysoron nem történt meg a tárgyak értékesítése. Azt szintén elismerte, hogy a ládákból 180 darab arany és ezüstpénz elveszett. A festmények és a régiségtári holmik közül minden hiánytalanul megvolt. A cikk végén megnyugtatja a helyi olvasókat, hogy a hazaszállított anyagot nemsokára kiállítják, és a látogatók meggyőződhetnek róla, hogy nem semmisült meg a múzeum világhírű gyűjteménye. A lap 27.-én megjelentette Zalotay nyilatkozatát „A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében” címen. Ebben mind a Kis Ujság, mind a Szentesi Ujságban megjelent állításokat visszautasítja, és megemlíti, hogy egyik sajtóorgánum sem kért tőle felvilágosítást. A nyilatkozatot az igazgató minden helyi újságnak elküldte a sajtótörvényre hivatkozva. A Szentesi Lap biztosan nem jelentette meg, a Szentesi Ujság június végi számában megjelenhetett, de itt hiányzik két szám így ez nem jelenthető ki biztosan.

A múzeum Szekszárdon lévő anyagát 1946. július 16.-án hozták vissza Szentesre. Erről beszámolt a Magyar Alföld két nappal később. Az anyagot a József Attila utcai épületbe vitte egy teherautó. A 20 ládából 17-et sikerült hazahozni. Három láda, melyekben a szakkönyvtár anyaga volt szétesett és emiatt Szekszárdon magánemberek őrizete alatt hagyták. A cikk végén az igazgató megemlíti, hogy számba veszi az anyagokat és megteszi a jelentését az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének.

A múzeum rendes működése 1946. augusztus végére állt helyre. Erről szintén egy Magyar Alföld cikk számolt be „A szentesi múzeum rendezetten, felkészületen várja a látogatókat az ország minden részéből” címmel, ahol dr. Zalotay egy újabb rövid összefoglalót ad a Szekszárdi veszteségekről. Itt egy új eddig nem említett adatot is leírnak. A képtár esetében 32 db kép hiányzott, melyből 3 db a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezte. Ezt követően a múzeum jövőjéről is szó esik. A legfontosabb a múzeumi anyag publikálását és a gyűjteménygyarapítást jelölte meg az igazgató. A cikkben a könyvtárat és a József Attila utcai épületet is bejárták, valamint felröppen egy hír arról, hogy ezt az épületrészt internátusnak szeretnék átalakítani, mely elgondolás a későbbiekben is többször felmerült, de nem valósították meg.

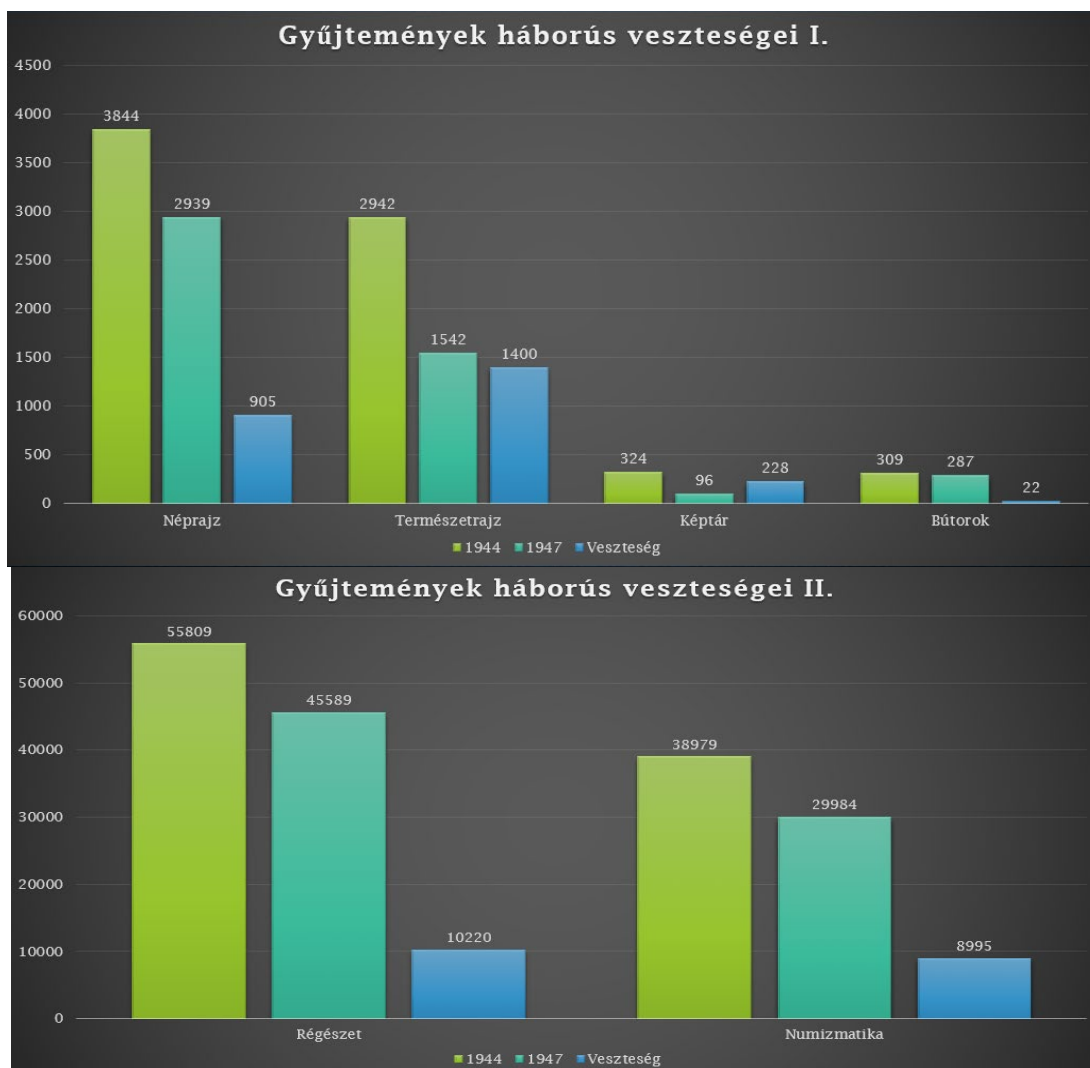
Az 1946-os év további részében csak egy hír jelent meg. Ezt szeptember végén mind a Szentesi Lapban, mind pedig a Magyar Alföldben közölték, hogy a kubikus szobrot a ligeti épület előtt fogják felállítani.

Az 1947-es évben ismét a nyári időszak számított a múzeumi hírekkel kapcsolatos időszaknak. A Magyar Alföld június 15.-ei számában számol be róla, hogy Kátai József, a múzeum restaurátora lesz. Ennek a lapnak a június 28.-ai száma, a képtár állapotáról jelentetett meg egy cikket. A háborús károk a festményeket is érintették. A múzeum tulajdonában ekkor 94 db kisebb nagyobb festmény volt, de a viláégés során 34 db elveszett. A megmaradt képek többsége keret nélkül lógott a falon, mivel döntő többségük fa keretét egyszerűen eltűzelték.

Nézzük meg, hogy a helyi sajtóban leírtak mennyiben felelnek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban megjelent számadatoknak. A cikkek leírása szerint a múzeum háborús vesztesége főként a ligeti épületben maradt néprajzi gyűjtemény felét illetve a könyvtár körülbelül 2 ezer kötetét érintette. Odaveszett az okmánytár teljes anyaga. A Szekszárdra elszállított anyagból elveszett 76 db aranypénz, 190 db ezüst tallér, 35 db aranyékszer, a festmények közül 32 db volt a háború veszteség.

Végül nézzük meg, hogyan jelentek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban a háborús veszteség számadatai. Ezek között az iratok között kutatva előkerült a II. világháború végén Csallány Gábor által az alispánnak 1944. március 1-én készített felmérése a múzeumi gyűjtemények darabszámairól. A háború után 1947. június 30-án dr. Zalotay Elemér szintén készített egy ilyen típusú beszámolót. A két adat ismeretében láthatóvá válik mekkora volt a múzeum valódi háborús vesztesége gyűjteményenként. Ennek táblázatos és grafikonos verzióit az írásom végén közlöm. Arányaiban a legnagyobb pusztítást a képek és képzőművészeti gyűjtemény szenvedte el, a maga 70 %-os arányával. Ezt követi a természetrajzi gyűjtemény, melynek majdnem a fele semmisült meg. A könyvtár is jelentős károkat szenvedett el, melynek

az állománya kicsivel több mint negyedét érintette a háborús pusztítás. A sajtóban megjelent 50 százalékos néprajzi gyűjteményi veszteség szerencsére nem volt igaz, de itt is a gyűjteménycsoport majd negyede megsemmisült. Arányait tekintve a numizmatikai gyűjtemény is ekkora károkat szenvedett el. A két „legkisebb” kárt szenvedett csoportba a régészeti és a bútorokat tartalmazó gyűjtemény tartoztak. Darabszámot tekintve azonban a régészeti és a numizmatika gyűjtemények szenvedte el a legnagyobb veszteségeket. Összességében több mint 28 ezer tárgy és lelet, az 1944-es múzeumi anyag majdnem negyede semmisült meg a háborús pusztítás következtében.

Kimutatás a Csongrád Vármegyei Múzeum anyagáról 1947. évi június hó 30-i állapot szerint			
Gyűjtemények	Állomány (db) 1944	Állomány (db) 1947	Veszteség db (%)
I. Néprajzi Főcsoport	3.844	2.939	905 (-23,6 %)
II. Természetrizai Főcsoport	2.942	1.542	1.400 (-47,6 %)
III. Régiségtári Főcsoport	55.809	45.589	10.220 (-18,4 %)
IV. Pénzek, érmék, papírpénzek	38.979	29.984	8.995 (-23,1 %)
V. Képek, szobrok, képzőművészet	324	96	228 (-70,4 %)
VI. Könyvtár, okmánytár	23.614	17.165	6.449 (-27,4 %)
VII. Bútorok	309	287	22 (-7,2 %)
Összesen	125.821	97.602	28.219 (-23 %)